

17. Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasında Geçen Akrabalık Terimleri Üzerine¹

Serkan CİHAN²

APA: Cihan, S. (2023). *Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasında Geçen Akrabalık Terimleri Üzerine*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 307-318. DOI: 10.29000/rumelide.1405740.

Öz

Türklerde tarih boyunca akrabalık ilişkileri büyük önem taşımıştır. Köktürk metinlerinden itibaren yazılı eserlere de yansıyan bu durum, Türklerde akrabalık ilişkilerinin ne denli önemli olduğunu bir göstergesidir. Akrabalık terimleri, diğer dillere kıyasla Türk dilinde oldukça detaylı bir şekilde söz varlığında yerini korumuştur. Harezmi Türkçesinin en önemli dil yadigârlarından ve dönemin en kapsamlı sözlüğü olarak nitelendirilebileceğimiz *Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında* kullanılan akrabalık adları, oldukça dikkat çekicidir. Eser, Türk dilinin diğer yazılı metinlerinde yer almayan akrabalık terimini de içerir. Zemaşerî'nin eldeki kanıtlarla 1128-1144 yılları arasında yazmış olduğu tahmin edilen eser, sözlükçülük alanında çalışma yapanlar için de önemli bir kaynak konumundadır. *Divanü Lûgat-it Türk'le* beraber Orta Türkçe dönemi için önemli sayılabilecek oranda kelime hazinesini içeren eser, sözlük mahiyetinde olması nedeniyle çok farklı alanlarda kelimeleri de bünyesinde barındırır. Eserin birçok nüshası mevcuttur. Çalışmaya konu olan Yozgat nüshası, *Mukaddimetü'l-Edeb'in* en eski nüshalarındandır. Bu çalışmada eserin Yozgat nüshasında tespit edilen yirmi iki akrabalık terimi, Türkçenin farklı dönemlerinde kaleme alınan diğer eserlerle de karşılaştırmalı olarak ele alınacak, günümüz Türkçesindeki ve çağdaş lehçelerdeki durumları gösterilecektir. Ele alınan akrabalık terimlerinin Yozgat nüshasında geçtikleri yerler belirtilecek, Arapça ve Farsça karşılıkları tespit edilecek ve metinde geçtikleri kelime ya da cümle örnekleri de aktarılacaktır. Nüshada yer alan Arapça akrabalık terimi de çalışmaya dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mukaddimetü'l-Edeb*, akrabalık, Yozgat nüshası

¹ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %14

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.10.2023-**Kabul Tarihi:** 20.12.2023-**Yayın Tarihi:** 21.12.2023; **DOI:** 10.29000/rumelide.1405740

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Dr. Research Assist. Çankırı Karatekin University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature (Çankırı, Türkiye), srknchno6@hotmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-8808-088X, **ROR ID:** https://ror.org/ 011y7xt38, **ISNI:** 0000 0004 0384 3548, Crossreff Funder ID: 501100006746

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

On the Terms of Kinship in the Yozgat Copy of *Mukaddimetü'l-Edeb*³

Abstract

Kinship relations have been of great importance for Turks throughout history. This situation, which has been reflected in written works since Köktürk texts, is an indication of how important kinship relations are in Turks. Kinship terms have preserved their place in the vocabulary of the Turkish language in a very detailed way compared to other languages. The kinship names used in the Yozgat copy of *Mukaddimetü'l-Edeb*, which we can describe as one of the most important linguistic relics of Khwarezm Turkish and the most comprehensive dictionary of the period, are quite remarkable. The work also includes kinship terms that are not included in other written texts of the Turkish language. The work, which it's guessed that Zemahşerî wrote between 1128-1144, is also an important resource for those working in the field of lexicography. Along with *Divanü Lûgat-î Türk*, the work, which contains a vocabulary that can be considered important for the Middle Turkish period, also contains words in many different fields, since it is a dictionary. There are many copies of the work. The Yozgat copy, which is the subject of the study, is one of the oldest copies of *Mukaddimetü'l-Edeb*. In this study, twenty two kinship terms identified in the Yozgat copy of the work will be discussed comparatively with other works written in different periods of Turkish, and their situations in today's Turkish and contemporary dialects will be shown. The places where the kinship terms are mentioned in the Yozgat copy will be indicated, their Arabic and Persian equivalents will be determined, and examples of words or sentences in the text will also be given. Arabic kinship term in the copy is also included in the study.

Keywords: *Mukaddimetü'l-Edeb*, kinship, Yozgat copy

1. Giriş

Mukaddimetü'l-Edeb, Harezmi Türkçesi döneminde yazılan diğer eserlere kıyasla daha farklı bir noktada bulunmaktadır. Bu dönemde yazılan eserlerin büyük çoğunluğu dinî içeriklidir. O nedenle sözlük mahiyetindeki *ME*, dönemin söz varlığını ortaya koymada önemli veriler sunar. Eserin dünyanın farklı yerlerinde kırktan fazla nüshası bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan Yozgat nüshası, eserin en eski ve kapsamlı nüshalarından biridir. Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Yozgat-000396 numara ile kayıtlıdır. Harezmi'de 10 Cemâzü'l Evvel 655/25 Mayıs 1257 tarihinde kaleme alınan nüshanın müstensihisi İbrahim bin Mahmud Süffî'dir. Nüsha, üç bölümden oluşmaktadır. İsimler, fiiller ve harfler. İsimler bölümü, 60 varaktır. Fiiller bölümü, bölüm girişi de dahil edildiğinde 262 varaktır ve eserin büyük çoğunluğunu kapsar. Harfler bölümü tamamen Arapça olup 26 varaktan ibarettir. Nüsha, sahip olduğu geniş söz varlığı ile çok farklı alanlarda çalışmalara kaynaklık edebilecek niteliğe sahiptir. Bu çalışmada Yozgat nüshasında tespit edilen akrabalık terimleri incelenecektir.

Türk milleti için akrabalık bağları, en eski dönemlerden itibaren önemli olmuştur ve bu da doğal olarak

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 14

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 21.10.2023-Acceptance Date: 20.12.2023-Publication Date: 21.12.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1405740

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

dile yansımıştır. Türklerin İslamiyeti kabulüyle ve İslamın da akrabalık ilişkilerine verdiği değerle birlikte akrabalık terimleri, daha da güçlenmiş ve genişlemiştir. Türkçe terimlerin yanı sıra Arapça ve Farsça akrabalık terimleri de eserlerde yerini almaya başlamıştır. Böylelikle akrabalık terimleri, dilimizde diğer dillere kıyasla çok daha detaylı bir şekilde kullanılmaya ve farklı akrabalık bağlarını ifade gücü daha da ayrıntılandırılarak ifade edilmeye başlanmıştır. Günümüzde de bu durum, açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. İngilizcede *aunt* kelimesi için Türkçede *hala*, *teyze* ve *yenge* terimlerinin kullanılması, bu duruma sadece küçük bir örnektir.

Akyüz, *akraba* kelimesini “Arapça’da ‘yakın’ anlamına gelen karîb kelimesi, bu genel mânası yanında, özellikle ‘biriyle aynı soydan olan kimse’yi de ifade etmekte olup bunun çoğulu olan akrîbâ’ şeklinde ve daha geniş anlamda kullanılmaktadır” şeklinde ifade etmiştir (1989: 285-286). *Türkçe Sözlük*’te de terim, en genel tanımıyla “1. Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler” şeklinde açıklanmıştır (2023: s.113). TS’deki açıklama, ‘akraba’ kelimesinin anlam çerçevesini sınırlandıran bir ifadedir. Akrabalık konusu, farklı araştırmacılar tarafından uzun zamandır inceleme konusu olarak araştırılmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde aralarında kan bağı bulunmayan birçok kişi için kullanılan terimlerin de akrabalık çalışmalarında kullanıldığı göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili en detaylı çalışmalardan biri, Yong-Söng Li tarafından yapılmıştır. Li, 1993’te Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Türk Dillerinde Akrabalık Adları” adlı yüksek lisans tezini tamamlamış ve daha sonra kitap hâline dönüştürmüştür. Li, akrabalık terimlerini *kan yoluyla akrabalık bildiren terimler* ve *evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimler* olarak iki ana başlıkta incelemiştir (2019).

Konuyla ilgili diğer önemli bir çalışma da M. Ziya Binler’e aittir. Binler, *Türk Ailesi ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*’nü hazırlamıştır. Binler, 6850 kelime ve terimi çalışmasına almış, her terimin anlamının yanında hangi lehçede kullanıldığını da belirtmiştir. Çalışmanın son bölümünde Binler, “Türk Ailesi ve Akrabalıkla İlgili Atasözleri ve Deyimlerden Seçmeler” başlığıyla akrabalık terimleriyle ilgili Türk boylarında kullanılan atasözleri ve deyimlerden örnekleri çalışmasında derlemiştir (2007). Akrabalık konusyla ilgili bunlar dışında birçok makale ve bildiri de kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacılar, çalışmalarında literatürü aktarmışlardır (Li, 2019: 21-24; Tülüçü, 2002: 63-64; Yavuz, 2013: 72). Bu çalışmaları burada sıralamak, tekrardan ibaret olacaktır.

Bu çalışmada *Mukaddimetü'l-Edeb*’in Yozgat nüshasında kullanılan akrabalık adları üç farklı başlık altında incelenecektir. Nüshada tespit edilen ‘ *avrat*, *bæg*, *dost*, *ekiz*, *er*, *eren*, *ergen*, *erkek*, *hısım*, *karabaş*, *kız*, *kişi*, *kıldaş*, *kul*, *merd*, *merdüm*, *neseb*, *oğlan*, *oğlanlıg*, *oğ(u)l*, *oğulsuz*, *ögür*, *tişi*, *tul*, *uluğ*, *urağut*, *yâr*, *yetim*, *yoldaş* gibi bazı kaynaklarda akrabalık terimleri içinde gösterilen ancak genel ve tam da akrabalık terimini karşılamayan kullanımlar, çalışmanın dışında tutulmuştur. Metinde birden fazla kullanılan akrabalıkla ilgili kelime ve kelime grupları için inceleme kısmında tek örnek alınmış, kelimelerin sözlükteki Arapça ve Farsça karşılıklarına da yer verilmiştir. Akrabalıkla ilgili ele alınan kelime ve kelime grupları, tarihî metinlerle kıyas yoluyla ele alınmış, *Derleme Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü*’ndeki durumları gösterilmiş, gerekli durumlarda etimolojik açıklamalara yer verilmiş, günümüzdeki durumları *Türkçe Sözlük* vasıtasıyla aktarılmış, çağdaş lehçelerdeki durumları da belirtilmiştir.

2. Mukaddimetü'l-Edeb’de Akrabalık Terimleri

Çalışmada akrabalık terimleri, ‘Birinci Dereceden Akrabalık Terimleri’, ‘İkinci Dereceden Akrabalık Terimleri’ ve ‘Diğer Akrabalık Terimleri’ olmak üzere üç farklı başlık altında incelenmiştir.

2.1. Birinci Dereceden Akrabalık Terimleri

2.1.1. ana ‘anne’ (12b/1, 22a/6, 22b/7, 85a/3, 87b/4) - (Ar. *umm* - Far. *mâder*)

anasından ağırdı “annesinden ayırdı” (85a/3)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Metinde en çok kullanılan akrabalık terimlerinden olan *ana* kelimesi, beş farklı yerde tespit edilmiştir. Kelime, Eski Türk Yazıtlarından ve Eski Uygur Türkçesinden bu yana dilimizde varlığını sürdürmektedir (Şirin, 2016, s. 347; Caferoğlu, 2011, s. 14). DLT’de kelime, farklı biçimlerle *ana*, *aba*, *apa* ‘ana’, *Kutadgu Bilig*’de *ana* ‘ana, anne’ şeklinde geçmektedir (Atalay, 2013, s. 1, 23; Arat, 1979, s. 19). Clauson, kelimenin ilk kez Uygur Türkçesinde tanımlandığını, o dönem için kullanımının nadir olduğunu, *ana* yerine *ög* kelimesinin daha yaygın kullanıldığını belirtmiştir (1972, s. 169). *Tarama Sözlüğü*’nde kelime, madde başı olarak bulunmasa da farklı yapılarla birlikte bulunmaktadır: *ana atası* ‘annenin babası olan dede’, *anadan toğmuş* ‘anadan doğma’, *analık* ‘üvey ana’, *anası anası* ‘anneannesi’ (2019, s. 122-125). Aynı durum, *Derleme Sözlüğü* için de geçerlidir: *ana ağız* ‘balık ağının ortası’, *anababa kokusu* ‘1. kır menekşesi’, *ana bacı* ‘bir topluluğa çıkarılacak yemeği düzenliyen, idare eden kadın’, *ana bala* ‘anne ile çocuğu, ana evlât’ (2009, s. 244). Kelimenin kullanımı, *Türkçe Sözlük*’te *anne* madde başının yanı sıra *ana* ‘anne’ şeklinde günümüzde de devam etmektedir (2023, s. 180).

KTTü. *ana* ‘1. ana, 2. en değerli’ (Öner, 2015, s. 31); YUTü. *ana* ‘ana’ (Necip, 2008, s. 12); KMTü. *ana* ‘anne’ (Tavkul, 2020, s. 74); ATü. *ana* ‘1. çocuğu olan kadın, anne, valide, mader’ (Altaylı, 2018, s. 166); KKTü. *ana* ‘anne, ana, doğuran kadın’ (Uygur, 2019, s. 25); Kırg. *ana* ‘1. anne’ (Arıkoğlu vd., 2018, s. 101); BTü. *ana* ‘2. anne, ana’ (Özşahin, 2017, s. 32); Ur. *ana* ‘1. ana, anne’ (Garkavets, 2019, s. 41).

2.1.2. ata ‘ata, baba’ (22a/6, 22b/7, 58a/7, 10a/5, 108b/5, 115b/6, 197a/1) - (Ar. *eb* - Far. *peder*)

atasıṅga nisbet kıldı “babasıyla kıyasladı” (115b/6)

ata kelimesi de tıpkı *ana* gibi Eski Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Türkçesinde kullanılmış olan, en eski akrabalık terimlerindedir (Şirin, 2016, s. 348; Caferoğlu, 2011, s. 24). *Orhon Yazıtları*’nda kelime, tespit edilememiştir. Onun yerine *apa* ‘ata, ecdat; büyük (unvanlarda)’ kelimesinin kullanıldığı görülür (Tekin, 2014, s. 122). □ Karahanlı döneminde *apa/ata* kelimeleri, farklı akrabalık ilişkilerini ifade etmek için kullanılır. DLT’de *apa/aba* ‘ana (Karluk Türkmenlerince)’, *ata* ‘baba, ata’ (Atalay, 2013, s. 30-47); KB’de ise *apa* ‘Âdem; insan’, *ata* ‘baba’ (Arat, 1979, s. 21, 35) şeklinde anlamlandırılmıştır. Harezmi dönemi metinlerinden *Kıssaşü'l-Enbiyâ*’da *ata* ‘baba, ata, ced’ kelimesiyle birlikte *ābā* ‘<A. ata, soy sop’ şeklinde aynı anlamı ifade edebilecek başka bir sözcük de mevcuttur (Ata, 1997, s. 1, 43). Harezmi dönemi diğer metinlerinde *apa/ābā* kelimesinin kullanımı tespit edilememiş, onun yerini tamamıyla *ata* ‘baba, ata, ced’ kelimesi almıştır (Eckmann, 2014, s. 26; Ata, 1997, s. 43; Toparlı ve Argunşah, 2008, s. 201; Battal, 1997, s. 12; Yüce, 1993, s. 94). Clauson da kelimeyi çalışmasına *aba/apa/ebe/epe* biçimleriyle almış, Türk dili tarihinde çok farklı akrabalık anlamlarıyla kullanıldığını belirtmiştir (1972, s. 5). Steingass, *ābā* kelimesini *ab* kelimesinin çoğulu şeklinde göstermiş ‘babalar, atalar’, *ata/itā* kelimesini ise ‘baba’ şeklinde açıklamıştır (1998, s. 8-12). TS’de kelime, *ata* ‘1. baba’ şeklinde metindeki yapı ve anlamla bulunmaktadır (2019, s. 268).

KTTü. *ata* ‘baba’ (Öner, 2015, s. 37); YUTü. *ata* ‘ata, baba’ (Necip, 2008, s. 20); KMTü. *ata* ‘baba’ (Tavkul, 2020, s. 83); KS. *ata* ‘baba’ (Yudahin, 2011, s. 57); ATü. *ata* ‘baba; ata’ (Altaylı, 2018, s. 247); KKTü. *ata* ‘dede, babanın babası, ecdat’ (Uygur, 2019, s. 34); BTü. *ata* ‘1. baba’ (Özşahin, 2017, s. 44); Ur. *ata* ‘1. ata, cet’ (Garkavets, 2019, s. 57).

2.1.3. atanınṅ er qarındaşı ‘babanın erkek kardeşi, amca’ (22a/7) - (Ar. ‘*emm* - Far. *birāder-i peder*)

atanınṅ er qarındaşı “babanın erkek kardeşi” (22a/7)

Metinde bir kez belgelenen terim, başka bir yazılı kaynakta tespit edilememiştir. Harezmi dönemi diğer metinlerinde bu yapıyla ‘amca’ anlamını karşılayacak bir kullanım tespit edilememiştir. *Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi*’nde *ata kadaşı* ‘amca’ yapısı mevcuttur (Şimşek, 2019, s. 47). Kıpçak Türkçesinde yine bu kullanıma en yakın *ata qarındaşı/atası qarındaşı* ‘amca’ (Toparlı vd., 2007, s. 15)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

bulunmaktadır.

2.1.4. atanıḡ kız karındaşı ‘babanın kız kardeşi, hala’ (22b/1) - (Ar. ‘emme - Far. ḡāher-i peder)□

atanıḡ kız karındaşı “babanın kız kardeşi” (22b/1)

Nüshada yine bir kez tanıklanan akrabalık terimlerindedir. Bu yazım şekliyle kelime grubu, başka bir yazılı kaynakta tespit edilememiştir. Kıpçak Türkçesinde yapı, metindeki kullanıma benzer şekilde *aḡa kız karındaşı* ‘hala’ şeklinde kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007, s. 15). Harezmi Türkçesi metinlerinde *ḡāla* kelimesi ‘annenin kız kardeşi, teyze’ anlamıyla kullanılmıştır (Ata, 1997, s. 234; Toparlı ve Argunşah, 2008, s. 220; Eckmann, 2014, s. 158).

2.1.5. eh(i) ‘eş, karı kocadan biri’ (77a/4) - (Ar. *ehl* - Far. -)

kendü ehline ārzū kıldı “kendi eşine istek duydu” (77a/4)

Metinde bir kez geçen kelime, Arapçadır. Terim, Harezmi Türkçesi metinlerinde de oldukça sık ve farklı anlamlarda kullanılmıştır: *ehl* ‘ehil, sahip, malik, bir yere ait olan, karı kocadan biri’ (Eckmann, 2014, s. 115; Ata, 1997, s. 179; Hacıeminoğlu, 2000 s. 272; Toparlı ve Argunşah, 2008, s. 215; Şimşek, 2019, s. 152). Kelime, metinde geçen ender yabancı terimlerdenidir. Tietze, çalışmasına kelimeyi bu anlamıyla da almıştır: *ehl II/ehli* ‘eş, zevç, zevce’ (2016, s. 565).

2.1.6. er karındaşı ‘erkek kardeş’ (22b/5) (Ar. *aḡ* - Far. *birāder*)

er karındaşı “erkek kardeş” (22b/5)

Metinde tek örnekte karşılaştığımız yapı, Harezmi Türkçesi metinlerinden NF ve HKT’de geçmektedir (Eckmann, 2014, s. 124; Saḡol, 1995, s. 46). HTKT’de yapı, *erkek karındaşı* ‘erkek kardeş’ şeklinde mevcuttur (Şimşek, 2019, s. 173). TS’de kelime, *er kardaşı* ‘birader, erkek kardeş’ şeklinde bulunmaktadır (2019, s. 1501). Günümüzde de yapı, benzer kullanımla devam etmekte olup *Türkçe Sözlük*’te *erkek kardeş* ‘bir kimsenin erkek cinsten kardeşi’ şeklinde geçmektedir (2023, s. 1202).

2.1.7. kadaşlık/karındaşlık ‘kardeşlik’ (256b/7, 264a/5) (Ar. *ṣāḡabe* - Far. *ṣoḡbet kerden*)

kadaşlık kıldı anıḡ birle “onunla birlikte kardeşlik yaptı” (256b/7)

İki farklı biçimde, iki farklı yerde geçen terim, metinde isim hâlinde bulunmaktadır. Kelime, DLT’de *kadaş/kadhaş* ‘kardaş; hısım, akraba’ biçimleriyle bulunmaktadır. Yine kelimenin metnimizde olduğu gibi isim hâli de (*kadaşlık*) eserde mevcuttur (Atalay, 2013, s. 245). Kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinden NF’de *kadaş/kayaş* ‘akraba, hısım’, *Husrev ü Şirin*’de *kadaş*, KE’de *kardaş/karındaşı/kardaşlık*, HTKT’de *karındaşı/kadaş/kadaşlık/kayaşlık* şeklinde bulunmaktadır (Eckmann, 2014, s. 194; Hacıeminoğlu, 2000, s. 333; Ata, 1997, s. 298; Şimşek, 2019, s. 250-262). Kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinden HKT’de isim hâliyle *kadaşlık/kayaş/kayaşlık* ‘akraba’ biçimleriyle yer almaktadır (Saḡol, 1995, s. 70). Gülensoy, kelimenin kökenini Eski Türkçe *kā* ‘akrabalık bildiren söz’ şeklinde açıklamış, *kā+daş* [*kadaş, kaḡadaş, karındaşı*] şeklinde türetildiğini belirtmiştir (2007, s. 450). Eren ise kelimeyi < *karın* + *daş* şeklinde göstermiştir. +*daş* ekiyle kurulan diğer örnekleri de (*ayaktaş, arkadaşı, boydaşı, yoldaşı, yurttaşı, dildaşı, gönüldaşı*) gösteren Eren, +*daş* ekinin sadece bu örnekte +*deş*’e çevrildiğini vurgulamıştır (1999, s. 212). Kelimenin < *karın* + *daş* şeklinde türetildiği açıktır. TS’de madde başı olarak bulunmayan kelime, farklı yapılarla birlikte (*kardaşlaşmak, kardaş okumak, kardaş okuşmuş*) geçmektedir (2019, s. 2290). DS’de kelime, farklı yapılarla tespit edilmiştir: *kada* ‘1. kardeş; kadaş ‘aḡabey’ (2009, s. 2588). Kelime, günümüz Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak birçok anlam içerir hâle gelmiştir. *Türkçe Sözlük*’te kelime, *kardeşlik* ‘1. kardeş olma durumu; karındaşlık, uhuvvet. 2. kardeş kadar yakın sayılan kimse, yakın dost. 3. birlik ve beraberlik. 4. adı bilinmeyen kimselere

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

söylenen bir seslenme sözü' anlamlarıyla yer almaktadır (2023, s. 1892).

KS. *karındaş* '1. erkek kardeş tarafından yeğen kız (amcadan küçük olmak şartıyla; 2. (büyük erkek kardeşe nisbeten, hemşireye nisbeten değil) küçük kız kardeş; 3. akraba' (Yudahin, 2011, s. 409); Ur. *kardaş* 'kardeş, kız kardeş' (Garkavets, 2019, s. 329).

Kırg. *kaynene* 'kaynana, valide' (Arıkoğlu vd., 2018, s. 1160-61).

2.1.8. kız karındaş 'kız kardeş' (22b/6) (Ar. *uht* - Far. *h'āher*)

kız karındaş "kız kardeş" (22b/6)

Tek örnekte karşılaştığımız birleşik yapının kullanımı, Eski Türkçe döneminde tespit edilememiştir. *kız* kelimesi, Eski Türkçeden beri söz varlığımızda kullanılmaktadır (Tekin, 2014, s. 150; Caferoğlu, 2011, s. 178). DLT'de kelime, 'kız' anlamının yanında 'kız çocuk, cariye, pahalı nesne' gibi farklı anlamları da içerir şekilde kullanılmıştır (Atalay, 2013, s. 325). KB'de de çok sık kullanılan terim, 'kız, kız çocuk' anlamlarıyla bulunmaktadır (Arat, 1979, s. 254). Kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinde de sıkça kullanılmıştır (Eckmann, 2014, s. 240; Toparlı ve Argunşah, 2008, s. 233; Ata, 1997, s. 351; Yüce, 1993, s. 145; Hacıeminoğlu, 2000, s. 357; Şimşek, 2019, s. 298). Clauson, *kız* kelimesinin temelde 'kız, evlenmemiş kadın', daha kısıtlı anlamıyla da 'kız çocuk, köle kız' anlamlarıyla kullanıldığını belirtmiştir (1972, s. 679). Yapının birleşik kullanımı, Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinlerinde mevcuttur (Eckmann, 2014, s. 240; Battal, 1997, s. 43; Toparlı vd., 2007, s. 147). Yapı, dilimizde *kız kardeş* 'bir kimsenin dışı cinsten kardeşi; bacı, hemşire, şvester' anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir (TDK, 2023, s. 2043).

Ur. *kızkardaş* 'kız kardeş' (Garkavets, 2019, s. 334).

2.1.9. oğul oğlu 'torun' (22b/2) (Ar. *sibt* - Far. *peser-i peser*)

oğul oğlu "torun" (22b/2)

Metinde tek örnekte gördüğümüz kullanım, iki ayrı yazımla (*oğul/oğul*) Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Ancak iki kelimenin bir araya gelerek farklı bir anlamla kullanıldığı örnekler, Harezmi Türkçesi metinleriyle karşımıza çıkmaktadır. Yapı, dönem eserlerinden KE'de *oğul oğlan*, İbni-Mühennâ *Lûgatı*'nde *oğuloğlu* 'erkek çocuğun erkek çocuğu' ve HKT'de *oğul oğulları* 'torunlar, nesil, soy' şeklinde tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 474; Battal, 1997, s. 52; Sağol, 1995, s. 115). DS'de bulunmayan yapı, TS'de *oğul oğlu* 'çocuğunun çocuğu, torunu' şeklinde geçmektedir (TS, 2019, s. 2936). *Türkçe Sözlük*'te *oğul* kelimesiyle kurulan yapılar olsa da bu anlamla bir kullanım bulunmamaktadır (TDK, 2023, s. 2520). □

2.1.10. ögey ana oğlanları 'aynı baba farklı anneden olan çocuklar' (23a/1) (Ar. *evlâdu 'allât* - Far. *ferzendân-ı mâder*)

ögey ana oğlanları "aynı baba farklı anneden olan çocuklar" (23a/1)

Metinde bir kez geçen bu söz öbeği, akrabalık terimi olarak *Mukaddimetü'l-Edeb* dışında herhangi bir yazılı kaynaktan tespit edilememiştir. Söz öbeğini oluşturan üç kelime de metinde ayrı ayrı kullanılmıştır. Dilimizde bu anlamı ifade edecek bir terim, hâlihazırda mevcut değildir.

2.1.11. tağay eze 'teyze, annenin kız kardeşi' (22b/1) (Ar. *hâle* - Far. *h'āher-i mâder*)

tağay eze "teyze, annenin kız kardeşi" (22b/1)

Bu akrabalık terimi, metinde tek örnekte tespit edilmiştir. İki farklı akrabalık teriminden oluşan yapı, ayrı ayrı DLT'de geçmektedir ancak Eski Türkçe metinlerinde bu hâliyle tespit edilememiştir (Atalay, 2013, s. 209-561). *Eze* kelimesinin anlam karşılığı, *Orhon Yazıtları*'nda *eke* 'abla', *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde *ākā* 'abla' ve yine DLT'de *eçe/eke/eze* 'büyük kız kardeş, koca veya karının kendinden büyük

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

kız kardeşi' şeklindedir (Caferoğlu, 2011, s. 70; Tekin, 2014, s. 137; Atalay, 2013, s. 173). *Eze* kelimesi, Harezmi Türkçesi temel metinlerinden KE'de 'büyük kız kardeş' anlamıyla geçmektedir (Ata, 1997, s. 219). Yapı, Harezmi-Kıpçak Türkçesi diğer metinlerinde de bulunmamaktadır. *tagay/taga* kelimesi 'dayı' anlamıyla CC ve İML'de geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2015, s. 563; Battal, 1997, s. 67). KTS'de 'teyze' anlamını karşılayacak *tagza*, *dayıza*, *diyaza*, *eze*, *ıay eze* şeklinde birçok terim kullanılmıştır. Metnimizdeki kullanıma en yakın örnek *ıay eze*'dir (Toparlı vd., 2007, s. 258). Gülensoy, kelimeyi <*tāy 'akraba' + *eze* (~*eye~ece*) şeklinde çözümlemiştir (2007, s. 888). Dilimizde yapı, *teyze* '1. annenin kız kardeşi; ana yarısı, anne yarısı' şeklinde kullanılmaktadır (TDK, 2023, s. 3278).

2.1.12. ıay 'dayı' (22b/1) (Ar. *hāl* - Far. *birāder-i māder*)

ıay "dayı" (22b/1)

Metinde tek örnekte belgelenen kelime, Eski Türkçe metinlerinde bu biçimle bulunmamaktadır. DLT'de *tagay* biçimiyle mevcuttur (Atalay, 2013, s. 561). Harezmi Türkçesi metinlerinden de sadece *Mukaddimetü'l-Edeb*'de tespit edilmiştir. KTS'de kelime, *ıay/ıay* 'dayı' şeklinde geçmektedir (Toparlı vd., 2007, s. 266). Kelime, TS'de *ıayu* 'dayı' anlamıyla mevcutken DS'de *dayı/dayca/dayıca* 'güzel, iyi; cesur, babayığit' şeklinde farklı anlamlarla bulunmaktadır (2019, s. 3782; 2013, s. 1388). Günümüzde ise kelime, temel anlamının yanı sıra mecaz anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır (TDK, 2023, s. 931).

KS. *taga* 'dayı' (Yudahin, 2011, s. 697).

2.2. İkinci Dereceden Akrabalık Terimleri

2.2.1. ııkan 'yeğen, hala veya teyze oğlu' (23a/5) - (Ar. *silf* - Far. *ıüy-i h'āher-i zen*)

ııkan "yeğen, hala veya teyze oğlu" (23a/5)

En eski akrabalık terimlerinden biri olan kelime, nüshada tek örnekte belgelenmiştir. Terim, *Orhon Yazıtları*'nda yine bir kez tanıklanmıştır (Tekin, 2014, s. 136). DLT'de kelime *ııkan* 'yiğen, hala ve teyze oğlu' şeklinde geçmektedir (Atalay, 2013, s. 147). Kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinden ME'den başka sadece *Nehcü'l-Ferādis*'te tespit edilmiştir (Eckmann, 2014, s. 103). Clauson, kelimeyi *ııkan* 'birinin anne tarafından çocuğu' şeklinde açıklamış, hangi dönem ve metinlerde kullanıldığını örneklendirmiştir (1972, s. 409). Räsänen de yine sadece 'kuzen, teyze çocuğu' şeklinde kelimenin anlamını vermiş, kelimenin etimolojisi hakkında bir yorumda bulunmamıştır (1969, s. 108). Kelimeyle benzer bir kullanım DS'de *ııkana* 'kız kardeşinin çocuğu, yeğen' şeklinde mevcuttur (2009, s. 1165).

2.2.2. ııadın ana 'kaynana' (23a/4, 23a/5) (Ar. *hamāt* - Far. *māder-i zen*)

ııadın ana "kaynana" (23a/4)

Bu kelime grubu, metinde iki kez tanıklanmıştır. *Orhon Yazıtları*'nda kelimenin en eski hâli *katun* 'katun, kağan eşi' kelimesi mevcuttur (Tekin, 2014, s. 148). DLT'de kelime *kadhın/kayın* 'kayın, dünür, hısıms' biçim ve anlamlarıyla tespit edilmiştir (Atalay, 2013, s. 248). Kelime grubu, *Mukaddimetü'l-Edeb* dışında Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde tespit edilememiştir. Paris nüshasında yapı, Yozgat nüshasına en yakın şekliyle *kıznıng kıayın anası* 'kayınvalide' şeklinde geçmektedir (Ö. Ayaz, 2020, s. 595). KTS'de kelime, *katun/hatın/hatun* 'kadın, hanı, hatun' biçim ve anlamlarıyla ve metnimizdeki biçimine benzer şekilde *kayın ana* 'kaynana, kayın valide' şeklinde geçmektedir. Kelime, dilimizdeki hâliyle yine Kıpçak Türkçesinde kullanılmıştır: *kaynana* 'kaynana, kayın valide' (Toparlı vd., 2007, s. 132-134). Clauson, *ııadın* kelimesini evlilikle ilişkilendirmiş, öncelikle *kayınbaba*'yı ifade etmek için kullanıldığını, sonra daha genel bir anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Kelimenin bazı fonetik değişikliklerle *kayın* şeklinde de kullanıldığını ve farklı akrabalık ilişkilerini ifade edecek biçimde anlam

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

genişlemesine uğradığını vurgulamıştır (1972, s. 602). TS'de *katun* 'kadın, hanım' kelimesi mevcuttur, DS'de ise *kadınana/kadıana/kadi* 'kaynana' biçimleriyle doğrudan *kaynana*'yı ifade eden madde başı mevcuttur (2019, s. 2354; 2009, s. 2591). Günümüzde kelime, *kaynana* 'karı kocaya göre birbirlerinin annesi; kayınvalide, hamımanne' şeklinde varlığını sürdürmektedir (TDK, 2023, s. 1955).

2.2.3. *kelin* 'gelin' (21b/2, 23a/5, 107b/6, 107b/6, 157b/4, 272b/5, 276b/2) (Ar. 'arūs - Far. ārāste)

kelinni küdegüsinge eyletü bērdiler "gelini damada gönderiverdiler" (272b/5)

Metinde yedi farklı yerde tespit edilen kelime, en eski akrabalık terimlerinden birisidir ve *Orhon Yazıtları*'nda çoğul hâl ekiyle *kelinün* 'gelinler' geçmektedir (Tekin, 2014, s. 149). Kelime, EUTS'de *kālin* 'gelin', DLT ve KB'de *kelin* 'gelin' şeklinde tespit edilmiştir (Caferoğlu, 2011, s. 104; Atalay, 2013, s. 298; Arat, 1979, s. 238). Terim, Harezmi Türkçesi metinlerinde de yaygın olarak kullanılmıştır (Eckmann, 2014, s. 218; Battal, 1997, s. 40; Yüce, 1993, s. 138; Hacıeminoğlu, 2000, s. 264; Şimşek, 2019, s. 278). Tekin, kelimeyi *kālinün* 'gelin' < *kālin-gün* < *kālin* 'gelin' + *kün* (halk) şeklinde açıklamıştır (2003, s. 189). Kelime için diğer bir görüş de *gel-* (< *kel-*) + *-(i)n* şeklinde türetilmiş olduğudur (Eren, 1999, s. 152). DS ve TS'de kelime farklı anlam ve yapılarla mevcuttur (2009, s. 1978-1982; 2019, s. 1627). Dilimizde kelime, *gelin* anlamının yanı sıra farklı yapılarla birlikte birçok anlamı ifade etmek için kullanılmaktadır (TDK, 2023, s. 1345-1346).

KMTü. *kelin* 'gelin' (Tavkul, 2020, s. 207); KS. *kelin* '1. gelin' (Yudahin, 2011, s. 434); ATü. *gelin* 'gelin' (Altaylı, 2018, s. 1263); KKTü. *kelin* '1. gelin, çocuğunun veya kardeşinin hanımı' (Uyğur, 2019, s. 263); Kırg. *kelinçek* '1. genç gelin' (Arıkoğlu vd., 2018, s. 1187); Ur. *kelin* 'gelin' (Garkavets, 2019, s. 331).

2.2.4. *küdegü* 'yeni evli erkek, damat' (21b/2, 23a/4, 74a/2, 107b/6, 139b/4, 157b/4, 189a/3, 242b/1, 272b/5) (Ar. *ḡatan* - Far. *dāmād*)

uragut küdegüsinge küsti "kadın eşine küsti" (74a/2)

Kelime, metinde dokuz farklı yerde tespit edilmiştir. En eski akrabalık terimlerinden biri olan kelime, Eski Türk Yazıtlarında ve EUTS'de *küdägü* 'damat, güveyi' şeklinde geçmektedir (Şirin, 2016, s. 357; Caferoğlu, 2011, s. 120). DLT'de kelime *küdhegü*, KB'de ise *küdegü* şeklinde bulunmaktadır (Atalay, 2013, s. 394; Arat, 1979, s. 298). Kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinde de farklı biçimlerle (*küdegü*, *küyegü*, *küyevü*) kullanılmıştır (Ata, 1997, s. 406; Eckmann, 2014, s. 270; Yüce, 1993, s. 153; Toparlı vd., 2007, s. 170; Hacıeminoğlu, 2000, s. 450; Sağol, 1995, s. 102). Clauson, kelimeyi **kude-* krş. *küden*; tam anlamı 'damat', 'kızın kocası' ve daha kesin anlamıyla 'damat' anlamında kullanıldığını belirtmiş, Moğolca *gürege* kelimesi gibi çok eski olduğunu ve fonetik değişikliklerle birlikte farklı dillerdeki kullanımlarını vermiştir (1972, s. 703). Räsänen, kelimenin anlamını verip hangi tarihi dönem ve lehçelerde kullanıldığını belirtmiş, etimolojisi hakkında bir açıklamada bulunmamıştır (1969, s. 306). Hacıeminoğlu, fiil kökünü *küd-* 'korumak', *küde-* <*küd-e* 'korumak, muhafaza etmek' şeklinde belirtmiştir (2016, s. 56). Kelimenin *küd-* 'gözmek, gütmek' fiil köküne *-e-* fiilden fiil yapım eki ve *+GU* fiilden isim yapım eki eklenerek türetilmiş olması kuvvetle muhtemeldir: <*küd-e-gü.

2.3. Diğer Akrabalık Terimleri

2.3.1. *atasız* 'babasız, kimsesiz, yetim' (95a/3) - (Ar. *kelle* - Far. *bī-peder*)

atasız "babasız, kimsesiz, yetim" (95a/3)

Metinde tek örnekte belgelenen kelime, dönemin diğer metinlerinde de aynı anlam ve yapıyla tespit edilmiştir (Eckmann, 2014, s. 26; Ata, 1997, s. 45; Hacıeminoğlu, 2000, s. 385; Şimşek, 2019, s. 48). Kelimenin kullanımı, yazılı metinlerde oldukça sınırlıdır. Eski Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Türkçesinde *ata* 'baba' kelimesi olmasına rağmen *atasız* kelimesi tespit edilememiştir (Caferoğlu, 2011,

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

s. 24; Şirin, 2016, s. 348). Karahanlı dönemi metinleri DLT, KB ve *Atebetü'l-Hakayık*'ta da durum aynıdır (Atalay, 2013, s. 47; Arat, 1979, s. 35; Arat, 2006, s. 171).

KS. *atasız* 'babasız; hısımlı akrabası olmıyan' (Yudahin, 2011, s. 58); ATü. *atasız* 'babasız' (Altaylı, 2018, s. 248).

2.3.2. atasız oğulsuz 'babasız ve oğulsuz, kimsesiz' (95a/4) - (Ar. *kelâleten* - Far. *merd-i bi-peder ve bi-peser*)
atasız oğulsuz "babasız ve oğulsuz, kimsesiz" (95a/4)

İkileme şeklinde metinde tek örnekte tanıklanan yapı, ET metinlerinde tespit edilememiştir. Kelime grubu, Harezmi Türkçesi metinlerinden sadece HKT'de *atasız oğulsuz* 'yetim ve çocuksuz (kimse)' şeklinde metnimizdeki aynı yapı ve anlamla tespit edilmiştir (Sağol, 1995, s. 17).

2.3.3. küni 'kuma' (23a/3) (Ar. *zarra* - Far. *zen-i rişk-ḥ-ârende*)

küni tişi "kuma kadın" (23a/3)

Kelime, metinde tek örnekte tanıklanmıştır. *Orhon Yazıtları*'nda *kün* 'kadın köle, cariye', *küned-* 'cariye olmak', *künlög* 'cariyeli, hizmetçili' kelimeleri mevcuttur (Tekin, 2014, s. 157). EUTS'de kelime, *küni* 'kıskançlık, haset günü' şeklinde farklı bir anlamla geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 122). DLT'de *künğ*, KB'de ise *künğ* şeklinde 'cariye' anlamıyla bulunmaktadır (Atalay, 2013, s. 399; Arat, 1979, s. 302). Harezmi Türkçesi metinlerinde *kün/kenizek* 'cariye, kadın köle' kelimesiyle birlikte metnimizdeki yapı ve anlamıyla NF'de *küni* 'kuma' kelimesi de geçmektedir (Ata, 1997, s. 411; Eckmann, 2014, s. 273; Yüce, 1993, s. 154; Battal, 1997, s. 49). *Codex Cumanicus*'ta *kün* 'cariye' ve metnimizdeki biçim ve anlamıyla *küni* 'cariye, metres, sevgili, oynaş' bulunmaktadır (Argunşah ve Güner, 2015, s. 520). Räsänen, kelimeyi çalışmasına iki farklı madde başı olarak *küni* 'cariye' ve *küni* 'kıskanç' anlamlarıyla almış, ancak kelimenin etimolojisine dair bir açıklamada bulunmamıştır. Taranan diğer etimolojik sözlüklerde de kelimenin türetimine dair bir açıklamaya tesadüf edilmemiştir. Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında isimden isim yapan +I eki bulunmamaktadır. Eski Türkçede kullanılan *kü-* 'korumak, beklemek' fiili, iki kelimenin de (*kün/küni*) kökü olabilecek durumda görünse de *küni* ve *kü-* arasında semantik bir bağ bulunmamaktadır. -n fiilden isim yapım eki, seyrek de olsa kullanılmaktadır ancak fiilden isim yapan -nI ya da isimden isim yapan +I ekleri, Gabain'in çalışmasında yer almamaktadır (2007).

2.3.4. ögey 'üvey' (22b/6, 22b/7) (Ar. *rābb* - Far. *šūy*)

ögey ata "üvey baba" (22b/7)

Clauson, *ög* kelimesini 'annesiz' şeklinde anlamlandırmış, 'babasız' anlamının nadir bulunduğunu ve kelimenin genellikle 'çaresiz' anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. *ögey* kelimesini de 'üvey' anlamıyla çalışmasına almış, kelimenin türetimi hakkında açıklamada bulunmamıştır (1972, s. 116-119). Eren, *öksüz* kelimesini Eski Türkçedeki *ög* 'ana' ile ilişkilendirmiş ve kelimenin *ög+süz* şeklinde türetildiğini belirtmiştir (1999, s. 314). *Ög* kelimesine eklenen +ey ekinin işlevi hakkında etimolojik sözlüklerde herhangi bir açıklama tespit edilememiştir.

YUTü. *ögey* 'üvey' (Necip, 2008, s. 304); KMTü. *öge* 'üvey' (Tavkul, 2020, s. 74); KS. *ögey* 'övey' (Yudahin, 2011, s. 607); ATü. *ögey/öye* 'üvey. Yalnız yasaca akraba sayılan, aralarında kan bağı bulunmayan, öz olmayan' (Altaylı, 2018, s. 2653); KKTü. *ögey* '1. üvey, öz olmayan' (Uyğur, 2019, s. 437); Ur. *ögiy* 'üvey' (Garkavets, 2019, s. 41).

2.3.5. ündetilmiş oğlan 'evlatlık çocuk' (22b/4) (Ar. *de'î* - Far. *peser-i ḥ-ânde*)

ündetilmiş oğlan "evlatlık çocuk" (22b/4)

Adres	Address
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi	RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-posta: editor@rumelide.com	e-mail: editor@rumelide.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

Metinde tek örnekte geçen bu söz öbeği, başka bir yazılı kaynakta tespit edilememiştir. Bu nedenle yapının şu an için hapax durumunda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kelimenin *ün* ‘ses’ + *de-* (*ünde-* ‘çağırma’) (Atalay, 2013, s. 712-713) kök ve gövdesinden türetildiği açıktır: <*ün* (isim kökü) + *de-* (isimden fiil yapım eki) + *t-* (ettirgenlik eki) + *il-* (edilgenlik eki) + *miş* (sıfat-fiil eki).

2.3.6. *yaşurulmuş oğlan* ‘piç, babası belli olmayan çocuk’ (22b/5) (Ar. *muşak* - Far. *peder-i nā-ma‘lūm*)

yaşurulmuş oğlan “piç, babası belli olmayan çocuk” (22b/5)

Metinde *ündetilmiş oğlan* benzeri bir kullanım da bu yapıdır. Metinde tek örnekte geçen yapı, başka bir yazılı eserde tespit edilememiştir. Bu yapı da metindeki hapax durumundaki akrabalık terimlerinden diyebiliriz. Kelimenin *yaş-* ‘örtmek, gizlemek’, *yaşru* ‘gizli’, *yaşur-* ‘gizlemek’ (Yüce, 1993, s. 205) kelime kök ve gövdesinden türetilmiş olması, kuvvetle muhtemeldir: <*yaş-* + *-ur-* + *-ul-* + *-miş*.

3. Sonuç

Harezmi Türkçesi döneminin en önemli ve kapsamlı sözlüğü niteliğindeki *Mukaddimetü'l-Edeb*, içerdiği söz varlığı nedeniyle Türk dili tarihi için çok önemli bir kaynak durumundadır. Sözlük niteliğinde olması sebebiyle çok geniş bir alanda söz varlığına sahiptir. Bu çalışmada eserin Yozgat nüshasında bulunan akrabalık terimleri ele alınmıştır. Akrabalıkla ilgili birçok farklı kelime ve kelime grubu belgelenmiştir. Nüshada tespit edilen 22 akrabalık terimi, diğer tarihî dönem metinleriyle de karşılaştırılarak incelenmiştir.

Metinde geçen akrabalık terimlerinden *ataniñg er qarındaşı*, *ataniñg kız qarındaşı*, *qadın ana*, *ögey ana oğlanları*, *tağay eze*, Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde tespit edilememiştir. Metinde hapax konumunda olan üç akrabalık terimi belgelenmiştir (*ögey ana oğlanları*, *ündetilmiş oğlan*, *yaşurulmuş oğlan*). Bu akrabalık terimlerinden bazıları (*çıkan*, *qadın ana*, *küdegü*, *küni*, *oğul oğlu*, *ögey*, *tağay eze*, *ündetilmiş oğlan*, *yaşurulmuş oğlan*) günümüze ulaşmadan kullanımdan düşmüştür. Çağdaş lehçelerde de incelenen sözlükler kapsamında *çıkan*, *eze*, *küni*, *küdegü*, *oğul oğlu*, *tağay eze* gibi akrabalık terimlerine rastlanmamıştır. İncelemeye konu olan akrabalık terimlerinden sadece biri Arapçadır (*eh(i)l*).

Metinde akrabalık adı türetmede farklı yapım eklerinin kullanıldığı (+*daş* (*kaşaş/karındaş*), +*lık* (*kadaşlık/karındaşlık*), +*suz* (*atasız oğulsuz*), +*an* (*yaşurulmuş oğlan*), +*miş* (*ündetilmiş oğlan*, *yaşurulmuş oğlan*) görülmüştür. İncelemeye konu olan akrabalık terimlerinden 11’i tek kelime, 8’i iki kelime ve 3’ü üç kelimeden oluşmaktadır. Kelime gruplarıyla oluşturulan akrabalık terimlerinin çoğunluğu, sıfat tamlaması durumundadır.

Üç farklı başlık altında ele alınan çalışmada ‘Birinci Dereceden Akrabalık Terimleri’ başlığı altında 12 akrabalık terimi tespit edilip incelenmiş, bu terimlerden sadece birinin Arapçadan dilimize geçtiği görülmüştür. ‘İkinci Dereceden Akrabalık Terimleri’ başlığı altında dört ve ‘Diğer Akrabalık Terimleri’ başlığı altında altı farklı akrabalık terimi belgelenmiş, bunların tamamının Türkçe olduğu tespit edilmiştir.

Mukaddimetü'l-Edeb’in Yozgat nüshası, Harezmi Türkçesi söz varlığının tespitinde faydalanılacak temel eserlerin başında gelmektedir. Kırktan fazla nüshaya sahip olan eser, dönemin en kapsamlı sözlüğü durumundadır. Bu durum, eserin söz varlığı ve etimoloji çalışmaları için önemli bir kaynak olduğunun göstergesidir. Eser, sadece Türk dili değil, diğer bilimlere için de kaynak sunabilecek niteliktedir. Eser üzerinde yapılacak her türlü inceleme, ilgili alana katkı sağlayacaktır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK. (ATü)
- Argunşah, M. ve Toparlı, R. (2008). *Mu'ni'l-Mürîd*. Ankara: TDK.
- Argunşah, Mustafa ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yay. (CC)
- Arıkoğlu, E. vd. (2018). *Kırgızca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bengü Yay. (Kırg.)
- Ata, A. (1997). *Kısaşü'l Enbiyâ* (Peygamber Kıssaları) II Dizin. Ankara: TDK.
- Atalay, B. (2013). *Divanü Lûgat-it Türk* (Dizin), Ankara: TDK. (DLT)
- Battal, A. (1997). *İbn-i Mühennâ Lûgati*. 3.Baskı, Ankara: TDK. (İML)
- Binler, M.Z., (2007). *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK. (EUTS)
- Cihan, S. (2021). *Mukaddimetü'l-Edeb* (Yozgat Nüshası)-(Giriş, Metin, Notlar, Sözlük-Dizin). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Eckmann, Janos (2011). *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahlarnıñ Açuq Yolu Mahmûd Bin 'Alî*. (Yay. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar / Dizin-Sözlük Aysu Ata), Ankara: TDK. (NF)
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
- Garkavets, A.N. (2019). *Urumca Sözlük*. (çev. İ. Logvynenko ve Y. Romanenko). Ankara: TDK. (Ur)
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK.
- Necip, E.N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (çev. İklil Kurban), Ankara: TDK.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK. (KTTü)
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK. (BTü)
- RÊsÊnen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17.
- Sağol, G. (1996-1999). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi III* (Ed. Şinasi Tekin, G. Alpay Tekin), Cambridge: Harvard Üniversitesi.
- Steingass, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beyrut: Librairie du Liban.
- Şimşek, Y. (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi*, Ankara: Akçağ. (HTKT)
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK. (KMTü)
- TDK (2019). *Tarama Sözlüğü*: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla. (Haz.: Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin), Ankara: TDK. (TS)
- TDK (2023). *Güncel Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Tekin, T. (2003). *Makaleler I Altayistik*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tekin, Talât (2014), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. 2. Cilt C-E*, (Ed. Semih Tezcan). Ankara: TÜBA.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2008). *Mu'ni'l-Mürîd*. Ankara: TDK.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2009). 3. Baskı, Ankara: TDK. (DS)
- Uygur, C.V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK. (KKTü)
- Yudahin, K.K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas), Ankara: TDK. (KS)
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi İle Tercümelî Şuşter Nüshası*. Ankara: TDK. (YUTü.)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi | *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*

e-posta: editor@rumelide.com | **e-mail:** editor@rumelide.com,
tel: +90 505 7958124 | **phone:** +90 505 7958124